

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

№2

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovaциyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma’naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta’lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne’matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymuratov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta’lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu’min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo‘yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)
Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)
Jo‘rayev Abdug‘affor Safarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ismanov Ibroxim Nabiyevich – Farg‘ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nurmanov Ulug‘bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi professori, iqtisodiyot fanlari doktori
Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent
Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Aliqulov Mehmonali Salohiddin o‘g‘li – mas’ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O’zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro’yxatiga kiritilgan.

“**Moliyaviy texnologiyalar**” ilmiy elektron jurnali 23.11.2022-yildan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan. Litsenziya raqami: **№049864**

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5

MUNDARIJA

Akobirova Nodira Najmiddin qizi	Biznes subyektlarini tasniflash tizimida kuzatiladigan asosiy institutsional muammolar	8
Ashirova Aziza Zarif qizi, Chinqulov Qahramon Ravshanovich	Qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanish tendensiyalari: mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llari	15
Dexkanova Nargiza Sharifovna	Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatining nazariy jihatlari	22
Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Normatov Muslimbek No’rbo’ta o’g‘li	O‘zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblar va to‘lov tizimi: rivojlanishi va istiqbollari	28
Mamatkulov Baxtiyor Xalmuradovich	O‘zbekiston respublikasi aholisining hayotiy darajasi va sifatini statistik ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilish	35
Туляганова Шахноза Самукджановна	Цифровизация и инновационные банковские продукты в эпоху цифровой экономики	42
Alimov Umid Xamid o‘g‘li, Rustamov Maqsud Suvonqulovich	Iqtisodiyotda yetakchi mamlakatlar tajribasida tijorat banklari biznes ekotizimi rivojlanish bosqichlari	48
Teshaboyeva Mohigul Eldorjon qizi	Ishlab chiqarish tannarxining moliyaviy natijalarga ta’sirini baholash uslublari (gilam ishlab chiqarish korxonalari misolida)	55
Ibodullayev Shohboz To‘lqin o‘g‘li	Tijorat banklarida kredit riski va uning bank likvidliligiga ta’siri	61
Toshniyozov Sherali Kamoliddinovich	Blockchain texnologiyasi asosida moliyaviy tranzaksiyalarni nazorat qilish: DLT arxitekturasi, smart-kontraktlar va O‘zbekiston amaliyoti	68
G‘aybullayeva Zilola Rahmatullayevna, Abduxalilov Sardor Abdullo o‘g‘li	Tijorat banklar faoliyatini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi	79
O‘ktamova Nozima Narzulla qizi	Tijorat banklari aktivlarini diversifikatsiyasini rivojlantirish yo‘nalishlari	85
Ochilova Ibodat G‘ulom qizi	Moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va bartaraf etishning ekonometriya asosidagi yondashuvi: empirik tahlil va omillar modeli	91
Umariy Muxriddin Xusniddin o‘g‘li	Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarni ekonometrik modellashtirish	99
Oybekov Shohjahon Akmal o‘g‘li	Dual ta’lim asosida oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini moliyalashtirish istiqbollari	104
Madaminov G‘ayrat Madiyarovich	AQSH harbiy xizmatchilarini moddiy rag‘batlantirish tizimining metodologik asoslar va iqtisodiy samaradorligi	110
Arifjanova Yayraxon Usmonxo‘jayevna	O‘zbekiston korporativ emitentlarining xalqaro obligatsiyalari muomilasi	117
Ҳожиева Гулнора Ҳабибуллаевна	Консолидациялашган молиявий ҳисобот аудитини ташкил этишнинг норматив-ҳуқуқий асослари	124
Roza Khudaybergenova	The role of tax policy in enhancing the attractiveness of the investment climate	131
Tashmatova Rano Gaibovna, Qodirov Nurhayot Normuhammad o‘g‘li	Markaziy bank raqamli valyutasining xalqaro to‘lovlar tizimidagi o‘rni: transchegaraviy operatsiyalarni optimallashtirish	137
Abdinazarov Akbar Baxriddin o‘g‘li, Khudayarov Makhmasaid, Sherkuziyev Mamadiyar	Infra qizil spektrometrik o‘lchovlarni metodika va ishlash tamoyillari	145
Davronova Feruza Rahmonovna, Olimova Mehrangiz Feruzovna	Qishloq xo‘jaligining raqamli transformatsiyasi: texnologiyalar agrar iqtisodiyotni qanday o‘zgartirmoqda	154
Qilichev Sanjarbek Javlonbek o‘g‘li	Sug‘urta kompaniyalarida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish yo‘llari	160
Boymurodova Lobar Tursunboy kizi	Insurance relations: nature and boundaries	165
Абдуллаев Шавкат Насриддинович	Яширин иқтисодиётнинг иқтисодий хавфсизликка таъсири ва ижтимоий оқибатлари	179
Айматова Фарида Хуразовна	Роль ESG-факторов на финансовую устойчивость и инвестиционную привлекательность университетов	186
Shoaxmedova Nozima Xayrullayevna	Xalqaro tajribalar asosida kripto sanoati faoliyati tahlili va ularning ishlash prinsiplari	193
Одинаев Равзатилло Асатуллоевич	Технологик ривожланиш қонуниятлари иқтисодиётдаги таркибий тузилмавий такомиллаштиришлар асоси сифатида	199
Ахмедов Хасанжон Мухамадович	Миллий иқтисодиётнинг институционал таркибий тузилмаси ва уни такомиллашуви	206
Abduraxmonova Munisa Axat qizi	Aloqa va axborot xizmatlarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari va ularning nazariy yondashuvlari	215
Abdullaeva Madina Bahadirova, Muyassar Umarkhodjaeva Ganievna	Evolution of organizational culture in industrial enterprises in the context of digital transformation	220
Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li	Aksiyadorlik jamiyatlarida firibgarlikni aniqlash va oldini olishda ichki nazorat tizimining o‘rni	228

Ирмухамедова Муслима Дилшадовна	Особенности инвестиций в акции эмитентов в условиях формирования фондового рынка Узбекистана	236
Srajidinova Nodira Shavkatovna	Mintaqaviy sanoat siyosatini takomillashtirish va iqtisodiy o‘sishni prognozlash mexanizmlari	243
Ergasheva Ma’mura Farxodovna	Investitsiyalarning tarkibiy dinamikasi va ularning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini korrelyatsion-regression tahlil qilish	248
Muxtorova Zarina Abduxalil qizi	Migratsiyaning bandlik va ishsizlik darajasiga ta’siri	259
Abdukaxxorova Durdona Ilxomovna, Hakimova Muhabbat Fayziyevna	Factors of sustainable development of the education system in the context of digital transformation	264
Маннапова Раъно Аброровна, Хамиджонов Бобиржон Анваржон ўғли	Бюджет ташкилотларида маблағлардан самарали фойдаланишда ички аудитни рақамлаштириш	270
Zaynalov Jahongir Rasulovich, Abdullayeva Sadokat Shonazarovna, Nurmuhamedov Abbos Mamadalievich	Kichik moliyaviy institutlar va ularning sanoati rivojlangan mamlakatlardagi faoliyat yuritish xususiyatlari	276
Мамбетсапаев Курбанияз Айниязович	Развитие социальной инфраструктуры и качество жизни населения: анализ в разрезе регионов Узбекистана за 2012–2024 годы	282
Suyunova Zuxra Bahodir qizi, Fayzullayev Jonibek Alisherovich	Korporativ boshqaruvda auditning roli va ahamiyati	287
Жиянова Наргиза Эсанбоевна, Курбаниязова Диана Даутибаевна	Современное состояние фондового рынка Республики Узбекистан: институциональный и аналитический аспект	294
Tojiyev Javlonbek Rustamovich, Otaxonova Maftunaxon Tulkinbekovna, Bekmuratov Samariddin Shamuratovich	Kichik biznesda raqamli marketing: O‘zbekiston sharoitida samaradorlik va integratsiya modellari	305
Iboyev Saxiddin Mansurovich	Ta’lim tizimini moliyalashtirishning zamonaviy modellari	314
Ismoilova Feruza Kubaymurodovna, Bozorov Sardor Ilhom o‘g‘li	Ta’lim xizmatlari bozorida universitetning raqobatbardoshligini baholash va uni yaxshilash strategiyasini tanlash	322
Xolbekov Shoxsuvor Ochilovich, Ochilov Orifjon Shohsuvor o‘g‘li	Kambag‘allik darajasini pasaytirishnining ba’zi iqtisodiy omillari. (Qashqadaryo viloyati misolida)	328
Жунайдуллаев Мелс Аслиддин ўғли	Индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқариш амалиётига бағишланган илмий назарияларнинг гуруҳланиши	334
Ne’matova Moxinur Farxod qizi	Maxsulotlarni sotish va xizmatlar ko‘rsatishda marketing siyosatini internet tarmog‘i yordamida takomillashtirish istiqbollari	340
Султонмуродов Бобир Баходирович, Абдуллоев Фуркат Олимджонович	Риск инвестиций в исламском финансировании	346
Xasanov Sardor Xazratkulovich	O‘zbekiston tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimi: institutsional asoslar va amaliy samaradorlik tahlili	352
Tursunkulova Gulchiroy Burxonovna	O‘zbekistonda ekologik audit tizimining rivojlanishi	360
Xomitov Komiljon Zoitovich	Rieltorlik faoliyatini tartibga solishning xorij va O‘zbekiston tajribasi tahlili	365
Usmanova Muslimaxon Abdusalomxo`ja qizi	O`zbekiston Respublikasi tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirishda depozit va kreditlarning ulushi va ahamiyati	373
Qodirov Bahodir Qudratovich	O‘zbekistonda bevosita va bilvosita soliqqa tortish darajalarini tarixiy shakllanishi	378
Адилова Гульмира Шамшетдиновна	Корпоратив лойиҳа бошқарувининг назарий асослари	385
Muminova Parvina Ilhom qizi	Jahon amaliyotida bank majburiyatlari hisobini yuritishda MREL va TLAC iqtisodiy tushunchalar tasnifi ahamiyati	393
Озод Улугбекович Мавлонов	Систематический обзор литературы по корпоративным конфликтам в государственных предприятиях	398
Mamatov Axmetjon Atajanovich, Xurramov Azamat Fayzullaevich	Qishloq xo‘jaligi maxsulotlari eksportini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning xorijiy davlatlar tajribasi	405
Adilova Zohida Ikromjonovna	Bugungi kunda banklar tomonidan aholi to‘lov qobiliyatini ta’minlashdagi muammolar	413
Sultanova Gavkhar Karimovna, Muysinova Mushtariy Azamat qizi	Innovation and export diversification: a comparative analysis of South Korea, China and Singapore experience	420
Муминходжаева Дилноза Рамизовна	Учет доходов и анализ финансовых результатов в условиях перехода на МСФО	427
Mamatqulov Avazbek Axmadaliyevich	O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ichki auditni huquqiy-me’yoriy tartibga solish	433
Narzullayev Elmurod Shuxrat o‘g‘li	Chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirishda davlat siyosati va iqtisodiy	441

	rag‘batlantirish mexanizmlari	
Kuvondikov Ravshan Qushaqovich	Analysis of the effectiveness of investments attracted to the regions: modern approaches	447
Suvpo‘latov Ozodjon Alijon o‘g‘li	Aholining tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirish barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim omili sifatida	453
Рахимов Матназар Юсупович	Иқтисодий ночорлик(бонкротлик), тўловга қобилятсизликни баҳолашдаги муаммоли жиҳатлар	459
Ли Ирина Валентиновна	Развитие интеллектуальной таможни на основе цифровой трансформации: модель управления проектами и система управления рисками	466
Yangiboyev Dilshod G‘ulomovich, Nuriddinova Nilufar	Iqtisodiyotga raqamli iqtisodiyotni joriy etishning istiqbollari	475
Murodov Jahongir Choriyevich	O‘zbekiston Respublikasi fermer xo‘jaliklarida qo‘shilgan qiymat zanjiri samaradorligini statistik baholash metodologiyasini takomillashtirish	481
Гулямова Асия Нурутдинова	Цифровая трансформация финансового сектора: глобальные тренды и национальные особенности	486
Baymuratov Tursunbay Maxkambayevich	Risk komponentlari: umumiylik va o‘ziga xoslik	492
Ismatillayeva Mehrinoz Fozilovna	Korxonaning strategik boshqaruv tizimida bozor va narx strategiyalarini shakllantirish va samaradorligini baholash	505
Saidova Sevaraxon Abdumo‘min qizi	Xalqaro audit standartlari asosida auditorlik tekshiruvini rejalashtirish jarayonlarining kompleks metodikasini takomillashtirish	512
Inoyatov Mardonbek Mo‘min o‘g‘li	Oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqot loyihalari va tijoratlashtirish faoliyati buxgalteriya hisobi va ichki auditining nazariy masalalari	518
Нуралиев Беҳзод Бахтиёр ўғли	Молиявий инструментларнинг иқтисодий мазмуни, таснифи ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари	524
Turabova Shaxnoza Taxirovna	Tijorat banklarida kredit skoringini takomillashtirishda big data va mashinaviy o‘qitish texnologiyalarining roli	531
Narzullayeva Xilola Abdukomilovna	O‘zbekiston iqtisodiyotga xorijiy investitsiya va kreditlarni jalb qilish va moliyalashtirish	539
Majidov Amirxon Abdumalik o‘g‘li	Ko‘chmas mulklarni garov ta’minoti sifatida baholashni takomillashtirish	550
Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li	O‘zbekiston uchun JSTga a’zo davlatlarda kichik biznes rivojlanishi tajribasi: qiyosiy tahlil (Xitoy, Vetnam, Qozog‘iston misolida)	560
Xushvoqov Azizbek Sirojidinovich	Investitsiyaviy muhit jozibadorligini oshirish bilan bog‘liq muammolar	570
Ismoilov Asadbek Abdusamat o’g‘li, Bababekova Zebo Baxtiyor qizi	Davlat auditi tizimini raqamlashtirish va xalqaro standartlar asosida isloh qilish: O‘zbekiston tajribasi va istiqbollari	578
Yovkochev Sherzod Shukhratovich	Modern mechanisms for enhancing the methodology of monitoring the effectiveness of cooperation with international financial institutions	587
Умаралиев Санжар Султоналиевич	Хорижий инвестицияларни жалб этишнинг молиявий механизмларини шакллантиришнинг назарий асослари	593
Umarov Baxrom Boxodir o‘g‘li	Investitsiya muhiti jozibadorligini oshirishning ilg‘or xorij tajribalari	600
Ташматова Мухтабар Алишеровна	Қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишини инвестициялаш бўйича хориж тажрибаси ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятлари	610
Abdullayev Dilmurod Aliyar o‘g‘li	Iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta’minlashda bevosita soliqqa tortish ma’muriyatchiligini takomillashtirish yo‘nalishlari	620
Aminov Farrux Farxadovich	O‘zbekistonda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish istiqbollari	627
Yusupov Ahmadbek Tajiyevich Mehmonov Sultonali Umaraliyevich	Asosiy kapitalga investitsiyalarni moliyalashtirishni takomillashtirish	637
Rajabova Malika Nuriddin kizi	The institutional quality and Foreign Direct Investment inflows in Central Asian Countries	645
Saidov Sardorbek Iskandarbekovich	Likvidlikni boshqarishning zamonaviy usullari va inflyatsion jarayonlar	654
Mamadjanov Farrux Gayratovich	O‘zbekiston bank-moliya tizimida kapital oqimlarini barqarorlashtirishning institutsional asoslari	663
Khakimov Doston	Intrinsic versus market-based valuation approaches in pharmaceutical equity research: evidence from Novartis AG	672
Botirxo‘ja Aziza Faxmuddin qizi	Aksiya qiymatini baholashning nazariy va amaliy asoslari	680

Zokirova Feruza Farxod qizi	Aholi jamg‘armalarini investitsiya faoliyatiga jalb qilishning nazariy va amaliy asoslari	686
Байдарова Сабина Бахтияровна	Влияние глобализации на экономику развивающихся стран на примере Узбекистана, Индии и Китая	693
Gafurova Umida Fatixovna	Korxonalar investitsion va innovatsion faoliyati samaradorligini oshirishning fiskal-institutsional mexanizmlari	700
Aliyeva Nodiraxon Abdumalikovna	Ipakchilik korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishda iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish	709
Tilakov Navruz Maxmudovich	Kichik biznes subyektlarining investitsion faoliyatini moliyalashtirishning joriy holati va o‘zgarish tendensiyalari tahlili	715
Fozilchayev Shuhratjon Qobiljon o‘g‘li	Eksportga yo‘naltirilgan korxonalarda valyuta risklarini xedjerlash (sug‘urtalash) mexanizmlarini takomillashtirish	725
Насиров Эгамқул Исмаилович	Бюджет харажатларининг иқлим ўзгаришларига таъсирини таснифлашнинг методологик жиҳатлари	731
Umarov Zafar Absamatovich	Banklarda kreditlar buxgalteriya hisobini MHXS (IFRS) 9 «Moliyaviy vositalar»ni qo‘llash asosida takomillashtirish	738
Yo‘ldashev Xushnidbek Soyibjon o‘g‘li	Nodavlat oliy ta’lim muassasalari dividend siyosati samaradorligini oshirish yo‘llari	747
Абдураимова Мафтунахон Ахматовна	Аудиторлик текширувлари жараёнида суғурта ташкилотларида суғурта фирибгарлигига мойиллик борлигини аниқлаш методологияси	753
Абидов Мансур Илхомжонович	Молиявий назоратни ташкил этишнинг хорижий тажрибаси ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш истиқболлари	759
Safarova Nodira Ashuraliyevna	Barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda yashil soliqlarning roli	765
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	Farmatsevtika sanoatida investitsiyalar hisobiga yangi o‘sish nuqtalarini aniqlash	772
Xaydarova Charos Nizomiddin qizi	O‘zbekistonda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini moliyalashtirishda xatarlarni boshqarish mexanizmlari	781
Utanov Bunyod Kuvandikovich	Agrar soha samaradorligini k-means klasterlash usuli asosida statistik baholash	792
Aminova Nilufar Umarboy qizi	O‘zbekiston bank tizimida islomiy moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalalari	798
Narkuziyev Anvar Rustamovich	Davlat qarzi va inflyatsiya o‘zaro ta’sirining xalqaro tajribasi	808
Sattorov Ixtiyor Ochilovich, Karimov Shohruh Yo‘ldoshali o‘g‘li	Islom moliyasi rivojlanishi sharoitida risklarni boshqarish hamda makroiqtisodiy dividendlarini oshirish yo‘nalishlari	815
G‘afurov Olimjon G‘olib o’g’li	Markaziy bankning mustaqilligi va kommunikatsiya siyosati: milliy valyuta barqarorligini ta’minlash bo’yicha nazariy konsepsiyalar	823
Ergashev Azizxon Avazxon o‘g‘li	Tijorat banklarida moliyaviy xizmatlar samaradorligini kompleks baholash va oshirish metodologiyasi	831
Shoyimov Adiz Sadredinovich	To‘qimachilik sanoati rivojlanishining dinamik taqsimlangan laglar modeli asosidagi ekonometrik tahlili	837
Saidov Doniyor Abdullayevich	“Smart banking – financial stability” konseptual yondashuvi asosida o‘zbekiston tijorat banklari moliyaviy barqarorligini kompleks baholash	845
Xolmurotov Fozil Saribayevich	Eksportga yo'naltirilgan raqobatbardoshlik mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik omili sifatida: nazariy asoslar va amaliy yo'nalishlar	852
Aliyev Ma’ruf Komiljon o‘g‘li	Kimyo sanoati korxonalarida aylanma kapitalni samarali boshqarish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirish yo‘llari	865
Shukurullayev Davron Lutfullo o’g’li	Yashil loyihalarni moliyalashtirishda risklarni boshqarish mexanizmlari	874
Mirzaaxmedov Xamidullo Saydamatovich	Namangan viloyatida xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini takomillashtirish	887
Sheraliyev Javoxirbek Jaxongir o‘g‘li	O‘zbekistonda soliq islohotlarining davlat budjeti daromadlariga ta’sirini baholash	893
Umarov Muxtor Turaevich	Inflyatsion jarayonlarni tadqiq etishning statistik usullari	903

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5

O‘ZBEKISTONDA SOLIQ ISLOHOTLARINING DAVLAT BUDJETI DAROMADLARIGA TA’SIRINI BAHOLASH

Sheraliyev Javoxirbek Jaxongir o‘g‘li
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti Iqtisodiyot va boshqaruv kafedrasi mudiri, PhD, dotsenti v.b.
E-mail: arvi19920804@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada 2018–2023-yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari sharoitida davlat budjeti daromadlariga iqtisodiy faollik, kichik tadbirkorlik va norasmiylik omillarining uzoq muddatli ta’siri baholangan. Soliq stavkalarining pasaytirilishi va soliq tizimining soddalashtirilishi tushumlarga bevosita emas, balki soliq bazasi va soliq intizomi orqali ta’sir qiladi, degan farazdan kelib chiqilgan. Yillik ma’lumotlar asosida Hansen kointegratsiya testi va to‘liq modifikatsiyalangan eng kichik kvadratlar usuli (FMOLS) qo‘llanilgan. Natijalarga ko‘ra, iqtisodiy faollik budjet daromadlarining asosiy omili bo‘lib qolmoqda, norasmiy bandlikning 1 foizga oshishi esa budjet daromadlarini o‘rtacha 0,823 foizga kamaytiradi. Yashirin iqtisodiyot ulushining ta’siri statistik ahamiyatga ega emas. Olingan natijalar stavkalarni pasaytirishga asoslangan islohotlarning fiskal samarasi soliq bazasini legallashtirish bilan birga olib borilgandagina ta’minlanishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *soliq islohoti, soliq siyosati, davlat budjeti daromadlari, soliq bazasi, norasmiy bandlik, yashirin iqtisodiyot, kichik tadbirkorlik, FMOLS.*

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF TAX REFORMS ON STATE BUDGET REVENUES IN UZBEKISTAN

Sheraliyev Javokhirbek Jakhongir ugli
Tashkent International University of Financial Management and Technologies Head of the Department of Economics and Management, PhD, Acting Associate Professor
E-mail: arvi19920804@gmail.com

Abstract. *The article assesses the long-run effects of economic activity, small business development and informality on state budget revenues in Uzbekistan against the background of the tax reforms implemented in 2018–2023. It starts from the hypothesis that lower statutory rates and a simpler tax system affect revenues not directly but through the tax base and tax compliance. Using annual data, the study applies the Hansen cointegration test and the fully modified ordinary least squares (FMOLS) estimator. The results show that economic activity remains the main driver of budget revenues, while a 1 percent increase in informal employment reduces budget revenues by 0.823 percent on average. The effect of the shadow economy share is not statistically significant. The findings suggest that rate-cutting reforms deliver their fiscal benefits only when they are accompanied by the formalisation of the tax base.*

Keywords: *tax reform, tax policy, state budget revenues, tax base, informal employment, shadow economy, small business, FMOLS.*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ НАЛОГОВЫХ РЕФОРМ НА ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА УЗБЕКИСТАНА

Шералиев Жавохирбек Жахонгир угли

Ташкентский международный университет
финансового управления и технологий
Заведующий кафедрой экономики и управления,
PhD, и. о. доцента
E-mail: arvi19920804@gmail.com

Аннотация. *В статье оценивается долгосрочное влияние экономической активности, малого предпринимательства и факторов неформальной экономики на доходы государственного бюджета в условиях налоговых реформ, проведённых в Узбекистане в 2018–2023 годах. Исследование основывается на гипотезе о том, что снижение налоговых ставок и упрощение налоговой системы оказывают влияние на налоговые поступления не напрямую, а посредством расширения налоговой базы и повышения налоговой дисциплины. На основе годовых данных применены тест коинтеграции Хансена и метод полностью модифицированных наименьших квадратов (FMOLS). Полученные результаты свидетельствуют о том, что экономическая активность остаётся основным фактором формирования доходов государственного бюджета, тогда как увеличение неформальной занятости на 1 % приводит к сокращению бюджетных доходов в среднем на 0,823 %. При этом влияние доли теневой экономики является статистически незначимым. Результаты исследования показывают, что фискальная эффективность реформ, основанных на снижении налоговых ставок, может быть обеспечена лишь при условии одновременной реализации мер по легализации налоговой базы и сокращению масштабов неформальной экономической деятельности.*

Ключевые слова: *налоговая реформа, налоговая политика, доходы государственного бюджета, налоговая база, неформальная занятость, теневая экономика, малое предпринимательство, FMOLS.*

Kirish

Davlat budjeti daromadlarining tarkibi va soliq tushumlari dinamikasi mamlakat iqtisodiyotining real holati, barqarorligi va rivojlanish yo‘nalishlarini aks ettiradi. Iqtisodiyoti barqaror davlatlarda budjet daromadlarining asosiy qismi soliqlar hisobiga shakllanadi. Agar daromadlar tarkibida tabiiy resurslardan tushumlar, xususiylashtirish mablag‘lari yoki boshqa bir martalik manbalar ulushi yuqori bo‘lsa, budjet tashqi narxlar va konyunktura o‘zgarishlariga sezgir bo‘lib qoladi. Shu sababli soliq tushumlarining yillar kesimidagi o‘zgarishi davlatning bunday manbalarga bog‘liqlikni qay darajada kamaytirayotganini kuzatish imkonini beradi.

Soliq tushumlari dinamikasi amaldagi soliq siyosati samaradorligini baholashning ham asosiy vositasidir. Stavkalarni pasaytirish, imtiyozlar berish yoki yangi majburiy to‘lovlarni joriy etish kabi qarorlarning natijasini faqat vaqt qatorlari tahlili orqali aniqlash mumkin. Masalan, stavka pasaytirilgandan keyin tushumlar o‘ssa, bu soliq bazasining kengayganidan dalolat berishi mumkin. Biroq bunday o‘sish iqtisodiy o‘sish yoki inflyatsiya hisobiga ham yuz berishi mumkin, shuning uchun islohot samarasini boshqa omillardan ajratish alohida tahlilni talab qiladi.

O‘zbekistonda 2018-yildan boshlab soliq tizimi tubdan isloh qilindi. Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasiga muvofiq 2019-yildan jismoniy shaxslar daromad solig‘ining yagona 12 foizlik stavkasi joriy etildi, foyda solig‘i stavkasi 14 foizdan 12 foizga tushirildi [1]. 2019-yil 1-oktabrdan qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) stavkasi 20 foizdan 15 foizga pasaytirildi, 2020-yildan esa foyda solig‘i stavkasi 15 foiz etib belgilandi [2]. 2020-yil 1-yanvardan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi kuchga kirdi [3], 2023-yil 1-yanvardan QQS stavkasi yana 12 foizgacha tushirildi. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) baholashicha, ushbu islohotlar natijasida soliq yuki kamaygan va budjet daromadlarining YaIMga nisbati 2019-yildan keyin biroz pasaygan [4].

Islohotlar davom etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmonida soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish orqali soliq tushumlarining (budjet va ijtimoiy soliq) YaIMdagi ulushini 17,3 foizga yetkazish, bojxona tushumlarining YaIMdagi ulushini 4,4 foizdan kam bo‘lmagan darajada ta’minlash hamda kuzatilmaydigan (yashirin) iqtisodiyot ulushini 23 foizgacha qisqartirish vazifalari belgilangan [5]. Bu maqsadlar soliq stavkalari pasaygan sharoitda budjet daromadlarini barqarorlashtirishning asosiy yo‘li soliq bazasini kengaytirish va iqtisodiyotni legallashtirish ekanini ko‘rsatadi.

Mavjud tadqiqotlarning aksariyati soliq islohotlarini huquqiy yoki tavsifiy jihatdan yoritadi. O‘zbekistonda budjet daromadlari bilan norasmiy bandlik, yashirin iqtisodiyot va kichik tadbirkorlik o‘rtasidagi uzoq muddatli munosabatni ekonometrik baholagan ishlar esa kam. Ushbu tadqiqotning maqsadi islohotlar davrida budjet daromadlariga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularning uzoq muddatli elastikligini baholashdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: iqtisodiy faollik, kichik tadbirkorlik va norasmiylik budjet daromadlari bilan uzoq muddatli muvozanat munosabatida bo‘ladimi? Ushbu omillarning qaysi biri budjet daromadlariga eng kuchli ta’sir ko‘rsatadi?

Adabiyotlar sharhi

Soliqqa tortish nazariyasining asoslari A. Smitning 1776-yilda nashr etilgan “Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot” asarida bayon etilgan. Muallif soliqqa tortishning to‘rtta tamoyilini, ya’ni adolatlilik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlikni ilgari surgan va soliqlar fuqarolarning to‘lov qobiliyatiga mos ravishda taqsimlanishi lozimligini asoslagan [6]. Ushbu tamoyillar zamonaviy soliq tizimlarini loyihalashda hozir ham asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

J.M. Keyns 1936-yilda nashr etilgan “Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi” asarida soliqlarni yalpi talabni tartibga solish vositasi sifatida ko‘rib chiqqan va inqiroz davrida fiskal rag‘batlantirish zarurligini asoslagan [7]. 2008–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz davrida XVJ mutaxassislari ham ana shu mantiqdan kelib chiqib, o‘z vaqtida, maqsadli va vaqtinchalik fiskal rag‘batlantirishni tavsiya etgan [8].

Soliq stavkalari va tushumlar o‘rtasidagi munosabat A. Laffer nomi bilan bog‘liq. Uning g‘oyasiga ko‘ra, stavka ma’lum darajadan oshgach soliq bazasi qisqara boshlaydi va tushumlar kamayadi [9]. Biroq empirik tadqiqotlar stavkalarni pasaytirish odatda tushumlarni o‘z-o‘zidan oshirmasligini ko‘rsatadi. C. Romer va D. Romer AQSh ma’lumotlarida soliqlarning YaIMning 1 foiziga teng oshirilishi ishlab chiqarishni taxminan 3 foizga kamaytirishini aniqlagan [10]. K. Mertens va M. Ravn esa jismoniy va yuridik shaxslar daromad soliqlari o‘zgarishlarining makroiqtisodiy ta’siri turlicha ekanini ko‘rsatgan [11]. Bu natijalar soliq islohotlarining ta’sirini baholashda soliq turlarini ajratib ko‘rish zarurligini anglatadi.

O‘zbekiston sharoitiga eng yaqin tajriba postsovet mamlakatlaridagi islohotlardir. A. Ivanova, M. Keen va A. Klemm 2001-yilda Rossiyada joriy etilgan yagona 13 foizlik daromad solig‘ini o‘rganib, keyingi yillarda tushumlarning o‘sishi asosan stavkaning pasayishi bilan emas, balki soliq intizomining yaxshilanishi bilan bog‘liq ekanini aniqlagan [12]. M. Keen va B. Lockwood QQS joriy etilishi ko‘pchilik mamlakatlarda soliq tizimining samaradorligini oshirganini, biroq bu samara mamlakatlar bo‘yicha bir xil emasligini ko‘rsatgan [13]. OECD mamlakatlari bo‘yicha XVJ tadqiqotida soliq tushumlarining iqtisodiy o‘sishga sezgirligi (soliq elastikligi) uzoq va qisqa muddatda, shuningdek soliq turlari bo‘yicha sezilarli farq qilishi aniqlangan [14].

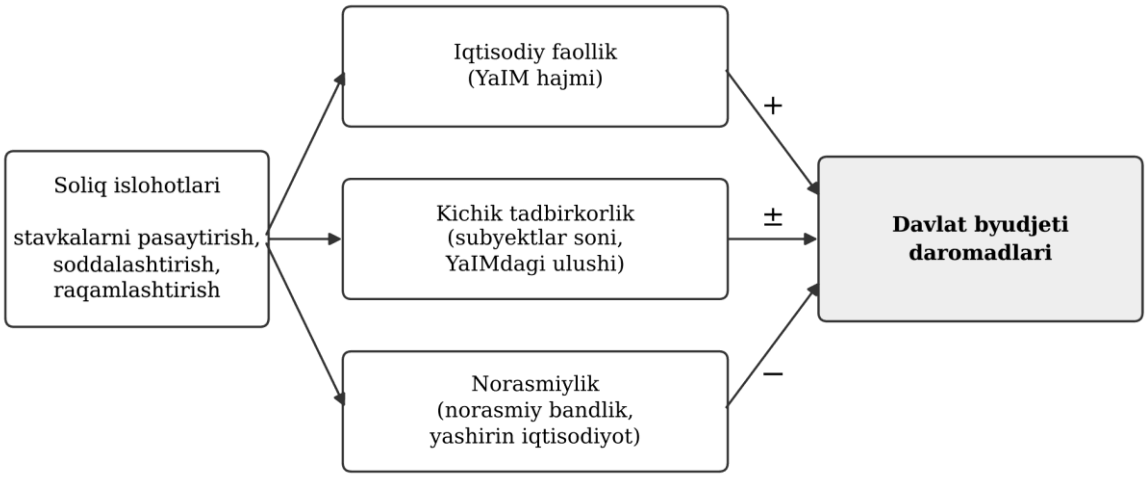
Rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq tushumlarining past bo‘lishi institutsional omillar bilan izohlanadi. A. Gupta tadqiqotiga ko‘ra, soliq tushumlarining darajasi YaIMdagi qishloq xo‘jaligi ulushi, iqtisodiyotning ochiqligi va institutlar sifatiga bog‘liq [15]. T. Besley va T. Persson rivojlanayotgan mamlakatlar kam soliq yig‘ishining asosiy sababi sifatida fiskal salohiyatning zaifligi va norasmiy sektorning kattaligini ko‘rsatgan [16]. V. Gaspar, L. Jaramillo va P. Vingender soliq tushumlari YaIMning taxminan 12,75 foizidan oshganda aholi jon boshiga YaIM o‘sishi sezilarli tezlashishini aniqlagan [17]. O‘zbekistonda soliq tushumlari YaIMning 17–19 foizi atrofida ekanini hisobga olsak [4], mamlakat ushbu chegaradan yuqorida turibdi va asosiy masala endi soliq bazasining sifati va kengligidir.

Norasmiylik va yashirin iqtisodiyot budjet daromadlarini cheklovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. F. Schneider va D. Enste yashirin iqtisodiyotning o‘sishiga soliq va ijtimoiy to‘lovlar yukining og‘irligi, tartibga solishning murakkabligi hamda institutlarga ishonchning pastligi sabab bo‘lishini ko‘rsatgan [18]. L. Medina va F. Schneider 158 ta mamlakat ma’lumotlari asosida

yashirin iqtisodiyot ulushi 1991–2015-yillarda pasayib borganini, biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda u hamon yuqoriligicha qolayotganini aniqlagan [19]. N. Loayza nazariy modelida norasmiy sektorning kengayishi soliq bazasini toraytirib, davlat xizmatlarining sifatini va oxir-oqibat iqtisodiy o‘sishni pasaytirishini asoslagan [20]. So‘nggi yillarda soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirish norasmiylikni qisqartirish vositasi sifatida ko‘rilmoqda, bu yo‘nalishdagi xalqaro tajriba XVJ tomonidan umumlashtirilgan [21].

MDH mamlakatlari olimlari ham soliqlarning budjet barqarorligidagi o‘rnini o‘rgangan. D.G. Chernik soliqlarning fiskal, nazorat va tartibga soluvchi funksiyalarini ajratib ko‘rsatgan [22]. O‘zbekistonda T.S. Malikov soliq siyosatining vazifasi budjet daromadlarini shakllantirish bilan birga iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash ekanini ta’kidlagan [23].

Adabiyotlar tahlili uch xulosaga olib keladi. Birinchidan, stavkalarni pasaytirish tushumlarni o‘z-o‘zidan oshirmaydi, uning fiskal samarasi soliq intizomi va soliq bazasining kengayishiga bog‘liq. Ikkinchidan, norasmiylik rivojlanayotgan mamlakatlarda budjet daromadlarini cheklovchi asosiy omildir. Uchinchidan, O‘zbekiston bo‘yicha bu munosabatlarni uzoq muddatli ekonometrik modellar asosida baholagan tadqiqotlar yetarli emas. Ushbu maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan (1-rasm).

1-rasm. Soliq islohotlarining budjet daromadlariga ta’sir kanallari
Manba: Xorijiy olimlarning tadqiqotlarini o‘rganish asosida mualliflar ishlanmasi/

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotdagi ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy ma’lumotlaridan olingan [24], soliq tushumlari tarkibi bo‘yicha qiyosiy ko‘rsatkichlar uchun XVJ hisobotidan foydalanilgan [4]. Modelga kiritilgan o‘zgaruvchilar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Tadqiqotda foydalanilgan o‘zgaruvchilar

Belgi	Ko‘rsatkich	O‘lchov birligi	O‘zgaruvchi turi
BDR	Davlat budjeti daromadlari	mlrd so‘m	bog‘liq
GDPR	Yalpi ichki mahsulot hajmi (joriy yoki doimiy narxlarda – muallif tasdiqlaydi)	mlrd so‘m	mustaqil
KTSS	Faoliyat ko‘rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni	birlik	mustaqil
KTSU	Kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi	%	mustaqil
NSB	Norasmiy sektorda band bo‘lganlar soni	ming kishi	mustaqil
YIU	Yashirin iqtisodiyot ulushi	%	mustaqil
YIH	Yashirin iqtisodiyot hajmi	mlrd so‘m	tavsifiy tahlil uchun

Manba: Mualliflar ishlanmasi.

Budjet daromadlari tadqiqotning bog‘liq o‘zgaruvchisi hisoblanadi. YaIM hajmi iqtisodiy faollik va potensial soliq bazasini, kichik tadbirkorlik ko‘rsatkichlari soliq rejimlari soddalashtirilgan sektorning salmog‘ini, norasmiy bandlik va yashirin iqtisodiyot esa soliqqa tortilmaydigan faoliyat ko‘lamini ifodalaydi. Barcha o‘zgaruvchilar natural logarifmga keltirilgan, shuning uchun baholangan koeffitsiyentlar elastiklik sifatida talqin qilinadi.

Uzoq muddatli model quyidagi ko‘rinishda ifodalangan:

$$L_BDR_t = \beta_0 + \beta_1 L_GDPR_t + \beta_2 L_KTSS_t + \beta_3 L_KTSU_t + \beta_4 L_NSB_t + \beta_5 L_YIU_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

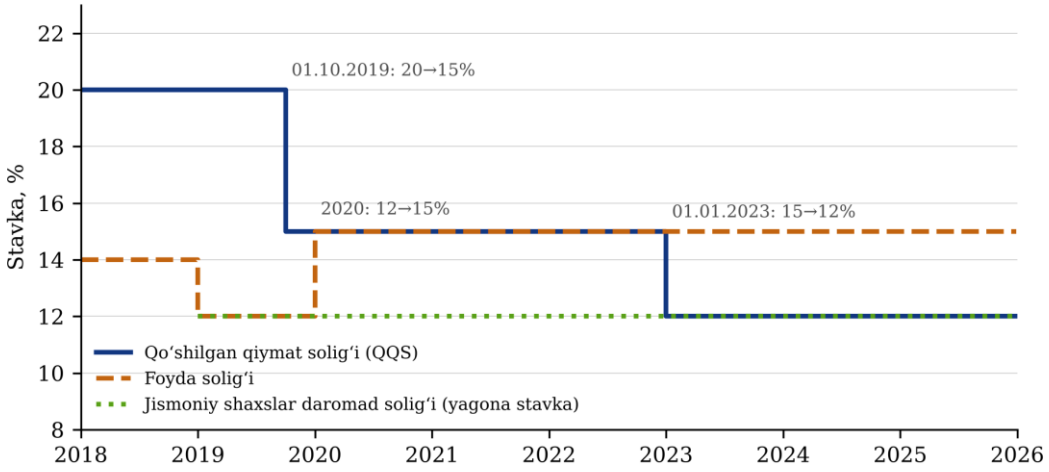
bu yerda β_1–β_5 – uzoq muddatli elastiklik koeffitsiyentlari, ε_t – tasodifiy xato.

Tahlil to‘rt bosqichda amalga oshirilgan. Birinchi bosqichda tavsifiy statistika va Jarque–Bera testi orqali ma’lumotlarning taqsimoti o‘rganilgan. Ikkinchi bosqichda o‘zgaruvchilarning integratsiya tartibi kengaytirilgan Dickey–Fuller (ADF) testi bilan tekshirilgan [25]. Uchinchi bosqichda o‘zgaruvchilar o‘rtasida uzoq muddatli muvozanat mavjudligi Hansen (1992) parametr barqarorligi kointegratsiya testi orqali baholangan [26]. Ushbu testning nol gipotezasi kointegratsiya mavjudligini bildiradi. To‘rtinchi bosqichda uzoq muddatli koeffitsiyentlar FMOLS usulida baholangan.

FMOLS usuli P. Phillips va B. Hansen tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, kointegratsiyalashgan o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi endogenlik va xatolarning ketma-ket korrelyatsiyasini tuzatadi [27]. Shu sababli usul kichik tanlanmalarda oddiy eng kichik kvadratlar usuliga nisbatan ishonchliroq baholarni beradi. Tadqiqot yakunida asosiy ko‘rsatkichlarning 2026–2030-yillarga mo‘ljallangan prognozi prognoz ARIMA modeli asosida tuzilgan. Barcha hisob-kitoblar EViews dasturida bajarilgan.

Tahlil va natijalar

Islohotlarning yo‘nalishini 2-rasm aniq ko‘rsatadi. 2018–2023-yillarda asosiy soliq stavkalari pasaytirildi va unifikatsiya qilindi.

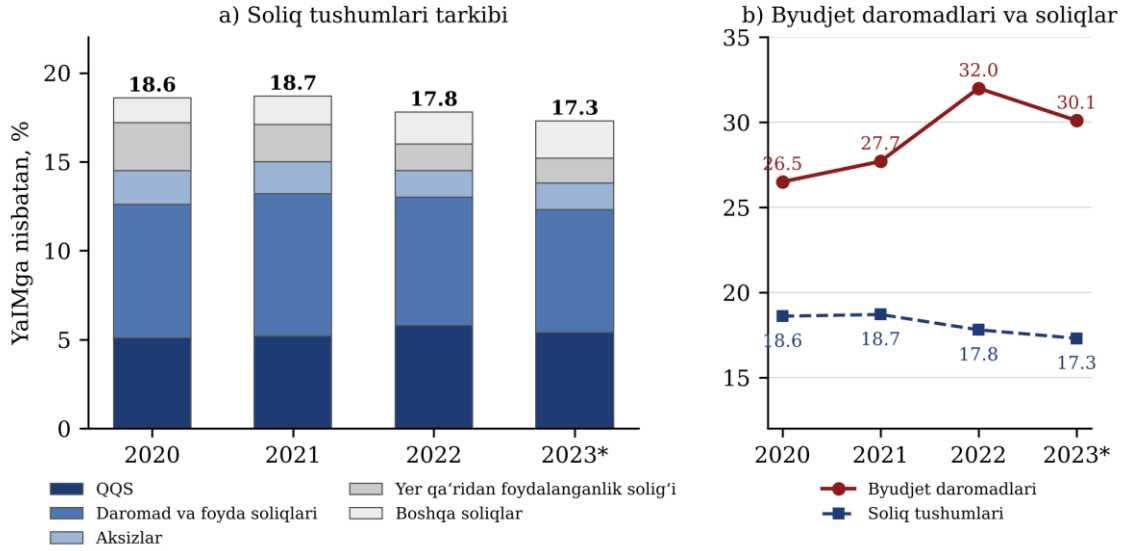

2-rasm. O‘zbekistonda asosiy soliq stavkalarining o‘zgarishi, 2018–2025-yillar

Manba: [1], [2], [3] asosida mualliflar ishlanmasi.

QQS stavkasi besh yil ichida 20 foizdan 12 foizgacha tushirildi, jismoniy shaxslar daromad solig‘i bo‘yicha esa progressiv shkala o‘rniga 12 foizlik yagona stavka joriy etildi. Stavkalar pasayishiga qaramay, soliq tushumlari keskin kamaymadi (3-rasm). XVJ ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2023-yillarda soliq tushumlari YaIMning 17,3–18,7 foizi oralig‘ida bo‘ldi. Ularning tarkibida daromad va foyda soliqlari (YaIMning 6,9–8,0 foizi) hamda QQS (5,1–5,8 foiz) asosiy o‘rinni egallaydi. 2023-yilda QQS stavkasi 15 foizdan 12 foizga tushirilgan bo‘lsa-da, QQS tushumlari YaIMning 5,4 foizini tashkil etdi va 2020–2021-yillar darajasidan past bo‘lmadi. Bu natija stavka pasayishining fiskal yo‘qotishlari soliq bazasining kengayishi hisobiga qisman qoplanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, yer qa’ridan foydalanganlik solig‘i ulushining YaIMning 2,7 foizidan 1,4 foizigacha qisqarishi budjet daromadlarining resurs narxlariga bog‘liqligi saqlanib

qolayotganini anglatadi.

3-rasm. Konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari va soliq tushumlarining tarkibi, YaIMga nisbatan foizda

*Manba: XVJ ma’lumotlari asosida mualliflar ishlanmasi [4]. *2023-yil – XVJ baholashi.*

Model o‘zgaruvchilarining tavsifiy statistikasi 2-jadvalda keltirilgan. Barcha o‘zgaruvchilar bo‘yicha 16 tadan kuzatuv mavjud. Budjet daromadlari (BDR) o‘rtacha 112 111,8 mlrd so‘mni tashkil etib, 13 596,7 mlrd so‘mdan 359 775 mlrd so‘mgacha o‘zgargan. Standart og‘ishning 106 402,6 mlrd so‘mga tengligi va asimmetriya koeffitsiyentining 0,987 ekani ko‘rsatkichning davr oxiriga kelib jadal o‘sganini bildiradi. YaIM hajmi (GDPR) o‘rtacha 547 829,1 mlrd so‘mni tashkil etgan, eng yuqori qiymati 1 653 654 mlrd so‘mga yetgan. Yashirin iqtisodiyot hajmi (YIH) o‘rtacha 47 188,5 mlrd so‘m bo‘lib, 6 679,5 mlrd so‘mdan 147 005,1 mlrd so‘mgacha o‘zgargan.

2-jadval.

Tavsifiy statistika natijalari

	BDR	GDPR	YIH	YIU	KTSS	KTSU	NSB
Mean	112111.8	547829.1	47188.51	7.493750	279716.0	59.59375	5698.183
Median	64390.00	347311.2	29934.65	7.600000	220130.0	60.80000	5441.800
Maximum	359775.0	1653654.	147005.1	8.100000	523556.0	67.40000	8576.400
Minimum	13596.70	73498.60	6679.500	6.500000	152246.0	52.20000	4090.752
Std. Dev.	106402.6	484504.8	42917.97	0.435842	120187.9	4.783927	1130.348
Skewness	0.986978	0.991986	1.107469	-0.679924	0.724027	0.018016	1.030245
Kurtosis	2.856204	2.847355	3.071731	2.826366	2.110313	1.874579	4.019301
Jarque-Bera	2.611452	2.639629	3.274061	1.252892	1.925602	0.845247	3.523065
Probability	0.270976	0.267185	0.194557	0.534488	0.381822	0.655325	0.171781
Sum	1793789.	8765266.	755016.1	119.9000	4475456.	953.5000	91170.93
Sum Sq. Dev.	1.70E+11	3.52E+12	2.76E+10	2.849375	2.17E+11	343.2894	19165309
Observations	16	16	16	16	16	16	16

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida mualliflar hisob-kitobi.

Yashirin iqtisodiyot ulushi (YIU) o‘rtacha 7,49 foizni tashkil etgan va 6,5 dan 8,1 foizgacha o‘zgargan. Standart og‘ishning 0,436 ekani bu ko‘rsatkich davr mobaynida nisbatan barqaror bo‘lganini ko‘rsatadi. Faoliyat ko‘rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni (KTSS) o‘rtacha 279 716 tani tashkil etgan va 152 246 tadan 523 556 tagacha ortgan. Kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi (KTSU) o‘rtacha 59,6 foiz bo‘lib, 52,2 dan 67,4 foizgacha o‘zgargan. Norasmiy sektorda band bo‘lganlar soni (NSB) o‘rtacha 5 698,2 ming kishini tashkil

etgan va 4 090,8 mingdan 8 576,4 ming kishigacha o‘sgan. Jarque–Bera testi natijalariga ko‘ra, barcha o‘zgaruvchilar uchun ehtimollik qiymati 0,05 dan katta, ya’ni normal taqsimot haqidagi nol gipoteza rad etilmaydi. Biroq 16 ta kuzatuvda bu testning kuchi past ekanini hisobga olish lozim.

Logarifmlangan o‘zgaruvchilarning korrelyatsiya matritsasi 3-jadvalda keltirilgan. Budjet daromadlari YaIM hajmi bilan juda kuchli musbat bog‘langan (r = 0,997). Budjet daromadlari bilan yashirin iqtisodiyot hajmi o‘rtasidagi korrelyatsiya ham yuqori (r = 0,995). Bu yashirin iqtisodiyot budjetni to‘ldirishini anglatmaydi. Ikkala ko‘rsatkich ham nominal ifodada umumiy o‘sish trendiga ega bo‘lgani uchun yuqori korrelyatsiya ko‘p jihatdan shu umumiy trendni aks ettiradi. Norasmiy bandlik YaIM hajmi (r = 0,932) va yashirin iqtisodiyot hajmi (r = 0,941) bilan kuchli bog‘langan. Kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi esa budjet daromadlari bilan teskari bog‘langan (r = −0,768). Yashirin iqtisodiyot ulushi boshqa o‘zgaruvchilar bilan deyarli bog‘lanmagan (|r| < 0,18).

3-jadval.

Logarifmlangan o‘zgaruvchilarning korrelyatsiya matritsasi

	L_BDR	L_GDPR	L_KTSS	L_KTSU	L_NSB	L_YIH	L_YIU
L_BDR	1	0.99669	0.94231	-0.76797	0.91790	0.99511	-0.091015
L_GDPR	0.99669	1	0.93345	-0.73222	0.931789	0.99820	-0.06975
L_KTSS	0.94231	0.93345	1	-0.80367	0.79042	0.92897	-0.08513
L_KTSU	-0.76797	-0.73222	-0.80367	1	-0.70056	-0.74132	-0.149516
L_NSB	0.91790	0.931789	0.79042	-0.70056	1	0.94120	0.17786
L_YIH	0.99511	0.99820	0.92897	-0.74132	0.94120	1	-0.02309
L_YIU	-0.09101	-0.06975	-0.08513	-0.14951	0.17786	-0.02309	1

Manba: Statistika agentligi ma’lumotlari asosida mualliflar hisob-kitobi.

Korrelyatsiya koeffitsiyentlarining yuqoriligi trendga ega o‘zgaruvchilar o‘rtasida soxta regressiya xavfini keltirib chiqaradi. Shuning uchun keyingi bosqichda o‘zgaruvchilar o‘rtasida uzoq muddatli muvozanat mavjudligi kointegratsiya testi bilan tekshirildi. ADF testi natijalariga ko‘ra, model o‘zgaruvchilari darajada nostatsionar, birinchi tartibli ayirmada esa statsionar, ya’ni I(1) – muallif ADF natijalari bilan tasdiqlaydi.

4-jadval.

Hansen parametr barqarorligi kointegratsiya testi natijalari

Test	Statistika	p-qiymat	Xulosa
Hansen Lc statistikasi	0.7300	0.1263	Kointegratsiya mavjud (H_0 rad etilmadi)

Manba: mualliflar hisob-kitobi.

Hansen testi bo‘yicha Lc statistikasi 0,7300 ga, ehtimollik qiymati esa 0,1263 ga teng (4-jadval). Ehtimollik qiymati 0,05 dan katta bo‘lgani sababli kointegratsiya mavjudligi haqidagi nol gipoteza rad etilmaydi. Demak, budjet daromadlari, YaIM hajmi, kichik tadbirkorlik subyektlari soni va ularning YaIMdagi ulushi, norasmiy bandlik hamda yashirin iqtisodiyot ulushi o‘rtasida uzoq muddatli muvozanat munosabati mavjud. Bu FMOLS usulini qo‘llash va baholangan koeffitsiyentlarni uzoq muddatli elastiklik sifatida talqin qilish uchun asos bo‘ladi.

FMOLS natijalariga ko‘ra, YaIM hajmi budjet daromadlariga musbat va statistik ahamiyatli ta’sir ko‘rsatadi. Bu iqtisodiy faollik budjet daromadlarining asosiy omili bo‘lib qolayotganini tasdiqlaydi. Norasmiy sektorda band bo‘lganlar soni budjet daromadlariga manfiy va statistik ahamiyatli ta’sir ko‘rsatadi. Koeffitsiyentning −0,823 ga tengligi norasmiy bandlik 1 foizga oshganda budjet daromadlari o‘rtacha 0,823 foizga kamayishini anglatadi. Kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi ham budjet daromadlariga manfiy ta’sir ko‘rsatgan. Yashirin iqtisodiyot ulushining koeffitsiyenti manfiy bo‘lsa-da, statistik ahamiyatga ega emas (p = 0,2255). Shu sababli ushbu omilning uzoq muddatli ta’siri haqida qat’iy xulosa chiqarib bo‘lmaydi.

Tadqiqot doirasida asosiy ko‘rsatkichlarning 2026-2030-yillarga prognozi ham tuzilgan.

Prognozga ko‘ra, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi 2026-yildagi 52,4 foizdan 2030-yilda 49,6 foizgacha pasayadi. Bu iqtisodiyotda yirik korxonalar ulushining ortib borishi bilan izohlanishi mumkin. Norasmiy bandlik esa 7,56 mln kishidan 8,51 mln kishigacha ortadi, yashirin iqtisodiyot ulushi 7,52-7,55 foiz atrofida saqlanib qoladi.

Xulosa

Natijalar soliq islohotlarining budjet daromadlariga ta’siri asosan soliq bazasi orqali uzatilishini ko‘rsatadi. Budjet daromadlarining YaIM hajmi bilan kuchli bog‘liqligi soliq tushumlarining iqtisodiy o‘sishga sezgirligi bo‘yicha xalqaro baholarga mos keladi [14]. Stavkalar pasaygan sharoitda ham soliq tushumlarining YaIMga nisbati keskin kamaymagani [4] stavka pasayishining yo‘qotishlari bazaning kengayishi hisobiga qisman qoplanganini anglatadi. Bu xulosa Rossiyadagi yagona daromad solig‘i bo‘yicha natijalarga o‘xshaydi, u yerda ham tushumlar o‘sishi stavka bilan emas, soliq intizomi bilan izohlangan [12]. Biroq XVJ baholashicha, budjet daromadlarining YaIMga nisbati 2019-yildan keyin biroz pasaygan [4]. Bu stavkalarni pasaytirish o‘z-o‘zidan Laffer egri chizig‘i mantiqidagi qo‘shimcha tushumni ta’minlamaganini ko‘rsatadi.

Norasmiy bandlikning budjet daromadlariga manfiy va statistik ahamiyatli ta’siri N. Loayza [20] hamda T. Besley va T. Persson [16] xulosalariga mos keladi. Norasmiy bandlik daromad solig‘i va ijtimoiy to‘lovlar bazasini bevosita toraytiradi. −0,823 lik elastiklik norasmiy bandlikni qisqartirish budjet daromadlarini oshirishning eng samarali yo‘llaridan biri ekanini ko‘rsatadi. Kichik tadbirkorlik ulushining manfiy ta’siri esa bu sektor uchun qo‘llaniladigan soddalashtirilgan soliq rejimlari bilan izohlanishi mumkin. Bu rejimlar kichik biznesni rivojlantirishga xizmat qiladi, biroq ushbu sektor yaratgan qo‘shilgan qiymatning nisbatan kichik qismi budjetga tushadi.

Yashirin iqtisodiyot ulushining statistik ahamiyatsizligini uning qiymatlari tor oraliqda (6,5–8,1 foiz) o‘zgargani bilan izohlash mumkin. Shu bilan birga, bu ko‘rsatkich PF-21-son Farmonda keltirilgan kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushiga oid maqsadli ko‘rsatkichdan (23 foiz) [5] ancha past. Bu ikki ko‘rsatkich turli metodologiya asosida hisoblanganini anglatadi.

Tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, kuzatuvlar soni (16 ta) beshta omilli model uchun kichik, shu sababli natijalarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish lozim. Ikkinchidan, model soliq islohotlarini bevosita o‘lchovchi o‘zgaruvchini, masalan, samarali soliq stavkasi yoki islohot dummy o‘zgaruvchisini o‘z ichiga olmaydi, islohotlar ta’siri bilvosita kanallar orqali baholangan. Uchinchidan, yashirin iqtisodiyot ko‘rsatkichi rasmiy statistikaning tor ta’rifiga asoslangan. Kelgusi tadqiqotlarda choraklik ma’lumotlardan foydalanish va islohot o‘zgaruvchilarini modelga kiritish natijalarning ishonchliligini oshiradi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda budjet daromadlari iqtisodiy faollik, kichik tadbirkorlik va norasmiylik ko‘rsatkichlari bilan uzoq muddatli muvozanat munosabatida ekanini ko‘rsatdi. Iqtisodiy faollik budjet daromadlarining asosiy omili bo‘lib qolmoqda, norasmiy bandlik esa ularni sezilarli darajada cheklaydi. Norasmiy bandlikning 1 foizga oshishi budjet daromadlarini o‘rtacha 0,823 foizga kamaytiradi. 2018–2023-yillardagi stavkalarni pasaytirishga asoslangan islohotlar soliq tushumlarining YaIMga nisbatini keskin pasaytirmagan, biroq ularni o‘stirishga ham olib kelmagan.

Prognoz natijalari norasmiy bandlik 2030-yilga qadar 8,51 mln kishigacha ortishini, yashirin iqtisodiyot ulushi esa deyarli o‘zgarmasligini ko‘rsatmoqda. Mavjud tendensiyalar saqlansa, budjet daromadlarini oshirish imkoniyatlari cheklanib qoladi. Natijalar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, soliq siyosatining ustuvor yo‘nalishi stavkalarni yanada pasaytirishdan soliq bazasini kengaytirishga o‘tkazilishi lozim. Bunda soliq imtiyozlarini xatlovdan o‘tkazish va ularning fiskal samarasini har yili baholab borish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, norasmiy bandlikni qisqartirish budjet daromadlarini oshirishning eng samarali vositasi sifatida ko‘rilishi kerak. Buning uchun rasmiy bandlikka o‘tishda soliq va ijtimoiy to‘lovlar yukini bosqichma-bosqich oshirish, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar rejimini kengaytirish va mehnat munosabatlarini elektron ro‘yxatdan o‘tkazishni rag‘batlantirish lozim.

Uchinchidan, kichik tadbirkorlik uchun soddalashtirilgan soliq rejimidan umumbelgilangan rejimga o‘tishni yengillashtiradigan oraliq mexanizmlar joriy etilishi kerak. Bu korxonalarning o‘sishga emas, soddalashtirilgan rejimda qolishga intilishining oldini oladi.

To‘rtinchidan, soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirish, jumladan elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikasi va naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning asosiy vositasi bo‘lib qolishi lozim. Ushbu chora-tadbirlar PF-21-son Farmonda belgilangan soliq tushumlarini YaIMning 17,3 foiziga yetkazish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5468-son Farmoni. https://lex.uz/docs/3802374

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-sentabrdagi “Soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5837-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (2019-yil 30-dekabrdagi O‘RQ-599-son Qonun bilan tasdiqlangan). https://lex.uz/docs/4674011

4. International Monetary Fund. (2024). *Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation – Press Release; and Staff Report* (IMF Country Report No. 24/210). Washington, DC: IMF.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-21-son Farmoni. https://lex.uz/docs/8050769

6. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell. Book V, Chapter II.

7. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.

8. Spilimbergo, A., Symansky, S., Blanchard, O., & Cottarelli, C. (2008). *Fiscal Policy for the Crisis* (IMF Staff Position Note SPN/08/01). Washington, DC: IMF.

9. Laffer, A. B. (2004). *The Laffer Curve: Past, Present, and Future* (Backgrounder No. 1765). Washington, DC: The Heritage Foundation.

10. Romer, C. D., & Romer, D. H. (2010). The macroeconomic effects of tax changes: Estimates based on a new measure of fiscal shocks. *American Economic Review*, 100(3), 763–801.

11. Mertens, K., & Ravn, M. O. (2013). The dynamic effects of personal and corporate income tax changes in the United States. *American Economic Review*, 103(4), 1212–1247.

12. Ivanova, A., Keen, M., & Klemm, A. (2005). The Russian ‘flat tax’ reform. *Economic Policy*, 20(43), 397–444.

13. Keen, M., & Lockwood, B. (2010). The value added tax: Its causes and consequences. *Journal of Development Economics*, 92(2), 138–151.

14. Belinga, V., Benedek, D., de Mooij, R., & Norregaard, J. (2014). *Tax Buoyancy in OECD Countries* (IMF Working Paper WP/14/110). Washington, DC: IMF.

15. Gupta, A. S. (2007). *Determinants of Tax Revenue Efforts in Developing Countries* (IMF Working Paper WP/07/184). Washington, DC: IMF.

16. Besley, T., & Persson, T. (2014). Why do developing countries tax so little? *Journal of Economic Perspectives*, 28(4), 99–120.

17. Gaspar, V., Jaramillo, L., & Wingender, P. (2016). *Tax Capacity and Growth: Is there a Tipping Point?* (IMF Working Paper WP/16/234). Washington, DC: IMF.

18. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77–114.

19. Medina, L., & Schneider, F. (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did*

We Learn Over the Last 20 Years? (IMF Working Paper WP/18/17). Washington, DC: IMF.

20. Loayza, N. V. (1996). The economics of the informal sector: A simple model and some empirical evidence from Latin America. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 129–162.

21. Gupta, S., Keen, M., Shah, A., & Verdier, G. (Eds.). (2017). *Digital Revolutions in Public Finance*. Washington, DC: International Monetary Fund.

22. Налоги и налогообложение: учебник для бакалавров / под ред. Д. Г. Черника. – М.: Юрайт, 2013. – 393 с.

23. Malikov T.S. Budjet-soliq siyosati: o‘quv qo‘llanma. – T.: “IqtisodMoliya”, 2019. – 376 b.

24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Rasmiy statistik ma’lumotlar. https://stat.uz

25. Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.

26. Hansen, B. E. (1992). Tests for parameter instability in regressions with I(1) processes. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 321–335.

27. Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57(1), 99–125.